

Спеціалізованій вченій раді Д 70.895.02
Хмельницького університету управління та
права імені Леоніда Юзькова
29000, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8.

ВІДГУК

опонента – доктора юридичних наук, професора,

члена-кореспондента НАПрН України

ХАРИТОНОВА Євгена Олеговича

**на дисертаційне дослідження Крушельницької Ганни Леонідівни
«Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними
технологіями», подане на здобуття наукового ступеня доктора юридичних
наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Розвиток сучасної біомедицини на сьогодні вражає: у біологів, генетиків та медиків з'явилася можливість впливати на ключові аспекти людського життя, починаючи з народження дітей і закінчуючи трансформацією біологічних ознак людини. Останнім часом стрімко поширюється використання біомедичних технологій у діагностиці та лікуванні захворювань, при цьому доступ до них спрощується і здешевлюється. Ще кілька років тому деякі технології виглядали унікальними, вражаючи високою вартістю та необхідністю залучення значних ресурсів для втілення їх у життя, а зараз вони міцно увійшли до щоденної клінічної практики багатьох медичних центрів.

Таке поширення досягнень біомедицини трансформує суспільство. Якщо донедавна право було активним фактором інновацій, то на сьогодні спостерігається протилежне явище: технології, швидко змінюючи світ, відображають нову соціальну реальність, під яку підлаштовується право, що значно відстає. А враховуючи глобалізаційні процеси, за яких запровадження заборон в одній країні долається лібералізмом в іншій, поширення біомедичних

інновацій неможливо зупинити, тому право та держава змушені на них реагувати. І якщо раніше основний нормативно-правовий підхід в означеній сфері ґрунтувався на встановленні обмежень та заборон, то зараз використання біомедичних технологій під час надання медичних послуг обумовлює виникнення нових відносин, а також нових об'єктів цивільних прав людського походження.

Водночас, поява таких приватних відносин потребує відповідного правового регулювання у цивільно-правовій сфері з метою усунення наявних прогалин у законодавстві, застосування аналогії закону та аналогії права, а також інших подібних способів.

Додатково слід відзначити, що в Україні триває процес рекодифікації цивільного законодавства України. При цьому таке реформування здійснюється у контексті гармонізації національного законодавства із законодавством країн західної традиції права, у зв'язку з чим, враховуючи стрімкий розвиток біомедичних інновацій, доцільно розробити сучасну концепцію цивільно-правового регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними технологіями.

Також проведення належного дослідження правового регулювання у сфері біомедичної діяльності та позитивного досвіду такого регулювання у праві найбільш технологічно розвинутих країн надасть можливість переосмислити та узагальнити існуючі підходи в правовому забезпеченні біомедичної діяльності, проаналізувати правові визначення та поняття, а також сформувати підґрунтя для розробки нової законодавчої концепції приватного права з врахуванням вимог європейських стандартів.

Все це дозволяє зробити висновок, що питання цивільно-правового регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними технологіями, є актуальними і з теоретичної, і з практичної точок зору, чим пояснюється доцільність обрання відповідної теми для дисертаційного дослідження.

Мета дисертаційної роботи полягає у визначенні особливостей цивільних правовідносин щодо створення і використання біоматеріалу та тіла людини у сфері біомедичних технологій, а також формуванні сучасної концепції цивільно-

правового регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними технологіями (с. 30 дисертації).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Надане на рецензування дисертаційне дослідження є першою фундаментальною та комплексною роботою, присвяченою визначенню цивільно-правових засад регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними технологіями, з доктринальним обґрунтуванням загальнотеоретичних положень створення і використання біоматеріалу та тіла людини у сфері біомедичної діяльності.

Зміст дисертаційної роботи Г. Л. Крушельницької характеризується високим теоретичним і науково-методологічним рівнем, оптимальною, продуманою дослідницькою стратегією та логікою розв'язання проблем, що підлягають науковому аналізу. Змісту дисертації притаманна методична і концептуальна цілісність, гармонійність наукового викладу.

Текст дисертації в повній мірі відповідає меті дослідження, яка співвідноситься з поставленими задачами, а назва роботи відповідає її змісту. При цьому реферат дисертації та публікації авторки оформлені відповідно до встановлених МОН України вимог і повністю відображають основні положення, зміст та результати дисертаційного дослідження.

Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертації, мають достатній ступінь обґрунтованості, оскільки базуються на теоретичних працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, що є представниками, насамперед, науки цивільного права.

Нормативно-правову основу дослідження становлять джерела правового регулювання цивільних правовідносин в Україні та зарубіжних країнах.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали правозастосовної практики, серед яких є рішення Європейського суду з прав людини, а також рішення українських та іноземних судів.

Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є обґрунтованими і такими, що зроблені з використанням загальнонаукових

(діалектичний, структурно-функціональний, синергетичний методи, моделювання) та спеціальних (формально-юридичний, порівняльний, компаративний) методів наукового пізнання.

Достовірність та наукова новизна здобутих результатів передусім обумовлюється тим, що елементи наукової новизни дослідження повною мірою відображені у змісті дисертаційного дослідження і підтверджені ґрунтовними висновками дисертантки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни підтверджений теоретичною (понад 700 джерел) та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням наукових праць, комплексним аналізом законодавства та судової практики різних країн світу у цій сфері.

Поставлені при написанні дисертаційного дослідження завдання у цілому розкриті. Результати виконання кожного з поставлених у вступі завдань дослідження відображені у висновках до дисертації. Авторка не лише критично проаналізувала норми цивільного та медичного права України щодо цивільно-правового регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними технологіями, але й висловила пропозиції щодо їх вдосконалення.

Дотримання академічної доброчесності. Ознайомлення із науковою працею Г. Л. Крушельницької вказує на доволі широке використання авторкою наукових джерел у тексті дисертації, що об'єктивно дозволяє дійти висновку про відсутність у дослідженні як привласнення авторства чи чужого твору науки та випадків використання у тексті вказаної наукової роботи чужого твору чи його частини без посилання на автора. У роботі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації чи інших проявів академічної недоброчесності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим в Україні правовим дослідженням загальнонаціонального значення, у якому визначено особливості цивільних правовідносин щодо створення і використання біоматеріалу та тіла людини у сфері біомедичних технологій, а

також сформовано сучасну концепцію цивільно-правового регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними технологіями.

На особливу увагу заслуговують такі положення, висновки та пропозиції, що наочно демонструють наукову новизну дослідження:

- дисертантка слушно виділила два основоположних біоетичних принципи, на яких ґрунтуються цивільні правовідносини у сфері біомедичної діяльності, зокрема це: повага до автономії особистості як забезпечення можливості самовизначення особи шляхом прийняття самостійних рішень щодо визначення юридичної і фактичної долі власного тіла, здоров'я і навіть життя; повага до недоторканності приватного життя як гарантована державою можливість особи забороняти чи дозволяти будь-яке втручання в її тіло, контролювати інформацію про своє здоров'я, спадкові характеристики, біологічні, анатомічні, фізіологічні параметри свого організму, визначати межі доступу інших осіб до цієї інформації, і яка розкривається через два біоетичних аспекти: фізичну (тілесну), а також медико-біологічну інформаційну приватність (с. 126-127 дисертації);

- варто підтримати висновок авторки про те, що біоматеріал, відокремлений від тіла людини, є особливим об'єктом цивільних прав із подвійною правовою природою: як матеріальна річ і водночас носій персоналізованої генетичної інформації, що потребує окремого правового захисту. У зв'язку з цим на нього має поширюватися режим речі з певними обмеженнями, а ключовим принципом його використання повинна бути добровільна інформована згода особи (с. 159 дисертації);

- цікавим є підхід авторки, згідно з яким біологічні матеріали, вилучені з тіла людини, які мають важливе значення для їх вивчення та публічного представлення, як у первісному природному стані, так і обробленому (муміфікованому, законсервованому) з метою збереження, є музейними природничими препаратами і на них поширюється класичний правовий режим речі, незалежно від джерела їхнього походження, а також методу та мети вилучення (с. 163-164 дисертації);

- значний інтерес становлять положення щодо правового режиму ембріонів людини *in vitro*, а також визначення критеріїв, яким має відповідати біологічне утворення для того, щоб визнаватися ембріоном людини із відповідним правовим режимом. Видається, що розмежування ембріонів та ембріоїдів (моделей ембріона людини) є виправданим, оскільки враховує сучасні досягнення біомедичної науки та сприяє більш точному правовому регулюванню (с. 201-205 дисертації);

- важливим є те, що авторка, проаналізувавши рішення українських та іноземних судів щодо ембріонів людини *in vitro*, виснувала, що у зв'язку з неподільністю кріоконсервованих ембріонів та тісним зв'язком із особами співвласників, у разі виникнення спору між ними щодо подальшої долі такого об'єкта, надання пріоритету волі одного із співвласників свідчить про визнання за ним права власності на кріоконсервовані ембріони та породжує обов'язок відшкодувати матеріальну та моральну шкоду другому співвласнику (с. 246-248 дисертації);

- цінним є висновок про те, що репродуктивні матеріали та ембріони людини *in vitro* можуть бути об'єктами права власності, що має здійснюватися з дотриманням принципу поваги до гідності людини як біологічного виду шляхом заборони використання таких об'єктів з метою клонування, створення химер, модифікації геному клітин зародкової лінії людини (гамет та ембріонів) задля експериментів щодо покращення певних функцій організму, не пов'язаних зі здоров'ям тощо. При цьому вдало обґрунтовано, що репродуктивні біоматеріали стають об'єктами цивільних прав з моменту їх відокремлення чи вилучення з тіла людини, коли вони матеріалізуються у конкретну субстанцію (с. 261 дисертації);

- важливим є дослідження правової природи тривимірних біодрукованих органів і тканин, яке має перспективний характер, оскільки зазначена сфера лише формується і практично не врегульована на нормативному рівні (с. 264-281 дисертації). Крім того, не менш значущими є пропозиції щодо запровадження нових договірних конструкцій, зокрема договору медичного підряду з

біофабрикації, що є обґрунтованим, оскільки відображає реальні потреби сучасної медичної практики (с. 316-317 дисертації);

- заслуговує на увагу авторське дослідження цивільно-правової природи геному людини. Дисертантка вдало визначила основні ознаки геному людини, серед яких неможливість його відокремлення від суб'єкта – його носія, відсутність еквівалента для заміни такого блага, а також здатність індивідуалізації особистості. У зв'язку з цим слушною є пропозиція авторки під геномом людини як особистим немайновим благом розуміти природну генетичну структуру фізичної особи, яка визначає її видові та унікальні особисті спадкові, наявні та потенційні біологічні ознаки та характеристики як біологічної сутності (с. 336 дисертації);

- варто позитивно оцінити дослідження авторкою генетичної та геномної інформації, а також її пропозицію щодо закріплення права на охорону геному, що є виправданим з огляду на необхідність забезпечення належного рівня захисту персональних даних у сучасному суспільстві (с. 369-378 дисертації).

Загалом, наявність конкретних пропозицій щодо внесення змін до Цивільного кодексу України свідчить про прикладний характер дослідження, що є позитивним, оскільки забезпечує можливість практичної реалізації отриманих результатів.

У дисертації сформульовано й інші вагомі та змістовні положення та висновки, що мають теоретичне та практичне значення для розвитку науки цивільного права.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації пропозиції та висновки можуть бути використані:

- в правотворчій сфері як науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення цивільного законодавства у сфері правового регулювання відносин, пов'язаних із використанням біоматеріалу людини (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічної політики і соціальних наук від 09 листопада 2024 року; лист Комітету з питань правової політики Верховної Ради України від 31 березня 2025 року);

- в освітньому процесі під час підготовки лекцій та навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Цивільне право» та «Права людини та верховенство права в сучасних реаліях» (акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» від 27 вересня 2024 року), а також шляхом включення до матеріалів лекційних занять з навчальних дисциплін «Цивільне право», «Право інтелектуальної власності», «Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав», «Теорія та практика спадкового права» (акт про реалізацію наукових досліджень Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 29 квітня 2025 року);

- у правозастосовній практиці шляхом використання висновків щодо цивільно-правового режиму біоматеріалу людини під час консультування та підготовки проектів договорів, об'єктом яких є біоматеріали людини (акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження Адвокатського об'єднання «Юридична фірма «Голдрейн Партнерс» від 14 жовтня 2024 року).

Оцінка оформлення дисертації.

У цілому дисертації властива повнота, системність подання та логічність викладення матеріалу.

Авторський стиль відповідає вимогам науковості, мова дисертації коректна та зрозуміла. Оформлення дисертації та анотації до неї відповідає встановленим вимогам. Текст анотації відповідає основним положенням дисертаційного дослідження.

Стиль, форма, зміст рукопису свідчать про професійність дисертантки, схильність до наукового аналізу, вміння використовувати літературні, нормативні джерела, судову практику, формувати на їх основі власні теоретичні і практичні висновки та рекомендації.

Повнота викладу положень дисертації в публікаціях автора.

Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені у 37 наукових публікаціях, зокрема: у 18 статтях у наукових фахових виданнях України, у 2 статтях у наукових

періодичних виданнях держав Європейського Союзу й Організації економічного співробітництва та розвитку, у 6 статтях у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Scopus та Web of Science, а також у тезах 11 повідомлень на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Дисертація Г. Л. Крушельницької написана грамотно, сприймається легко і з інтересом. Список використаних джерел оформлений відповідно до встановлених вимог.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Враховуючи викладене, можна констатувати високий теоретичний рівень представленої дисертації та її практичне значення. Водночас дисертаційне дослідження, присвячене специфічній та комплексній теоретичній проблематиці, природно містить певні дискусійні моменти та положення, які потребують додаткового обґрунтування чи уточнення. Такі аспекти можуть слугувати основою для подальших наукових дискусій та поглибленого вивчення теми, а саме:

1. Викликає певні застереження пропозиція авторки щодо заміни альтруїстичної моделі взаємовідносин між людиною та суспільством у сфері біомедичних технологій на компенсаторну модель, за якої фізичній особі або її родичам відшкодовуються матеріальні, моральні збитки або виплачується винагорода за використання її тілесності (клітин, тканин, органів) у біотехнологічних цілях, оскільки забезпечення принципу поваги до автономії особистості є передумовою сприйняття людиною себе як економічного об'єкту, а свого тіла – як індивідуальної цінності та квазівласності. Зокрема хотілось би почути думку авторки, чи не створить така модель передумови для економічної експлуатації соціально вразливих категорій населення?

2. На сторінках 196-226 дисертації авторка ґрунтовно досліджує поняття та цивільно-правовий режим ембріонів людини *in vitro* та доходить висновку, що на кріоконсервовані ембріони *in vitro* доцільно поширювати правовий режим майна як окремих речей. В цілому погоджуючись із тим, що кріоконсервовані ембріони людини *in vitro* є похідним біологічним матеріалом, видається, що вони мають

бути визнані об'єктами права з особливим правовим режимом, який дозволяв би використовувати цей об'єкт поза цивільним обігом, з метою і в темпоральних межах, чітко визначених в законі.

3. У дисертації (с. 165-167) авторка стверджує, що принцип цілісності особистості у цивільному праві втрачає свою актуальність, оскільки з точки зору біомедичної діяльності тіло людини, як у цілому (у разі генних модифікацій), так і його частини (при трансплантації органів, гендерних модифікаціях) розшаровується на різні елементи тіла, психіки, свідомості та інші особливості людини не як суб'єкта правовідносин, а як біоістоти. У зв'язку із цим підчас публічного захисту потребує уточнення зазначена позиція авторки, зважаючи на те, що принцип цілісності особистості залишається базовим у багатьох правових системах і має значення для забезпечення прав людини.

4. Дисертанткою пропонується передбачити перехід прав та обов'язків щодо репродуктивного біоматеріалу померлого шляхом висловлення за життя у письмовій формі (у договорі про надання медичних послуг у сфері ДРТ чи окремій заяві) вказівки померлого на визначення подальшої юридичної долі його репродуктивного біоматеріалу та визначення фізичної або юридичної особи, до якої має переходити право власності на це майно після смерті його власника. Якщо ж така вказівка буде відсутня, пропонується передбачити, що права та обов'язки щодо кріоконсервованого репродуктивного біоматеріалу померлого переходять до членів його сім'ї: другого з подружжя, а за його відсутності – до батьків померлого. Водночас, доцільно було б дослідити також можливість запровадження біологічного або репродуктивного заповіту у книзі «Спадкове право» ЦК України. Крім того, хотілось би почути думку дисертантки щодо обґрунтування вибору окресленого нею кола спадкоємців.

5. Враховуючи, що Україна підписала угоду про асоціацію з Європейським Союзом, наша держава має підтвердити свою приналежність до Європи шляхом визнання та прийняття європейських цінностей, інституцій та концептів, одним з найважливіших поміж яких є приватне право. Водночас у дисертаційному дослідженні авторка пропонує доречні, але доволі сміливі ідеї, які не зовсім

відповідають деяким європейським біоетичним принципами, зокрема цілісності особистості та заборони комерціалізації тіла людини. Відтак хотілось би почути позицію авторки щодо узгодження її пропозицій із проблемами гармонізації українського та європейського права.

Разом з тим, зазначені вище зауваження та дискусійні положення роботи не знижують в цілому високого наукового рівня дисертаційного дослідження Г. Л. Крушельницької, не стосуються концептуальних положень дисертації та не зменшують належний рівень дисертаційного дослідження. Вони радше окреслюють перспективні напрями подальших наукових розвідок у цій сфері.

Дисертаційна робота Г. Л. Крушельницької свідчить про теоретичну і практичну значимість проблем, дискусійність розуміння сутності цивільно-правового регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними технологіями, а також недосконалість низки норм чинного законодавства, що регулюють відносини у цій галузі. Авторка доклала чимало зусиль, аби знайти відповіді на поставлені на початку дослідження питання, обґрунтувати свою позицію і на такому підґрунті запропонувати аргументовані зміни та доповнення у чинне законодавство. Прагнучи досягти нового рівня знань в обраній сфері та переконливо обстоюючи свою наукову позицію, що, власне, і має бути головною метою дослідника у будь-якій науковій творчій праці, зокрема у дисертації, що подається на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук із обраного напрямку дослідження, авторка успішно впоралася із завданнями, що поставали перед нею у процесі дослідження.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

За наслідками ознайомлення з дисертаційним дослідженням Крушельницької Ганни Леонідівни «Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними технологіями», представленим до захисту на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право у Спеціалізованій вченій раді Д 70.895.02 Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова слід зробити висновок, що дисертація виконана

дослідженням, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення конкретної наукової проблеми, що має суттєве значення для науки цивільного права – формування сучасної концепції цивільно-правового регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними технологіями, тобто за своєю актуальністю, новизною постановки та вирішенням досліджених проблем, теоретичним рівнем і практичною корисністю, достовірністю й обґрунтованістю одержаних результатів повністю відповідає спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

З огляду на викладене, вважаю, що дисертація Крушельницької Ганни Леонідівни «Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними технологіями» за змістом, обсягом, оформленням і науковою новизною відповідає вимогам, встановленим Порядком присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. №1197, а її авторка – Крушельницька Ганна Леонідівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Опонент:

**завідувач кафедри приватного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України**

 Євген ХАРИТОНОВ

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ:

**Проректор з наукової роботи
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України**

 Мінас АРАКЕЛЯН